

3. Добролюбов Н.А. «Кобзарь» Тараса Шевченка // Собр. соч. В 3-х томах.– Т. 3.– М., 1987.– С. 121-129.
4. Добролюбов Н.А. Литературная критика.– М., 1979.– С. 430.
5. Светоч.– 1860.–№ 1.– 87 с.
6. Северная пчела, 1860.– № 21.– 26 января.
7. Современник.– 1860.– № 3.– 173 с.
8. Спиридонов В.С. Неизвестная рецензия Белинского о «Кобзаре» // Литературная газета.– 1939.– 5 марта.
9. Франко І.Я. На роковини Т.Шевченка // Збір. тв.: В 50-ти томах. Т. 43.– К., 1986.– 383 с.

ВИВЧЕННЯ ЖАНРУ ФАНТАСТИКИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Історія літератури була і є тісно пов'язана з історією та політичним становищем краю, що, напевно, є більш вагомим, аніж його географічне розташування. Не є таємницею і те, що, якщо держава знаходиться під пануванням іншої держави, то відповідну залежність має і її література та культура. Небагато у світі є народів, етнічна територія яких протягом століть неодноразово розділялася кордонами різних держав. В результаті це призвело до того, що до другої половини ХХ століття, особливо в колишньому Радянському Союзі, не було спільної літератури як такої, а існував ряд літератур, котрі розвивалися паралельно та досить часто нерівномірно. Крім цього, література знаходилася під контролем влади, яка нав'язувала свою тематику, а це у свою чергу, придушувало свободу творчості [7, 132].

Перебуваючи в складі Радянського Союзу, Україна знаходилася не лише під сильним впливом політики “старшого брата”, а й під впливом його культури та літератури. Беручи до уваги шкільну програму з літератури слід зауважити, що вивчалася лише дві літератури – українська та російська. Що ж стосується першої, то вона вихваляла чудове радянське життя, політику партії, російську культуру та історію. Із зарубіжною літературою можна було ознайомитися лише на уроках російської літератури, або ж відвідуючи бібліотеки із власної ініціативи. Проте там не завжди було можна знайти книги дійсно світового визнання, адже і бібліотеки поповнювалися “потрібною” літературою, потрібною для пропаганди комуністичних ідей та “світлого майбутнього”.

Таким чином, українська література, український читач, були майже півстоліття відрізані від літературного життя світу. Хоча слід зауважити, що дещо таки до читача з-за кордону потрапляло, але досить часто це було не завжди хорошої якості.

До такої “підпільної” літератури можна зарахувати і жанр фантастики, що деякою мірою сприймалося як література буржуазного світу. Вважалося, що більшість письменників капіталістичних країн переносять в майбутнє звичаї і порядки сучасного їм капіталістичного ладу з “хижацькими законами”, і навіть їхні космонавти летять до інших планет не з метою наукових досліджень, а з метою збагачення [2, 64]. Герої ж радянських творів успішно будували гуманне комуністичне суспільство.

В основному література висвітлювала проблеми класової та ідеологічної боротьби. Фантастика ж стала свого роду протиставленням реальності, тому не могла

розраховувати на визнання. Незважаючи ні на що, цей жанр все-таки існував, хоча завжди зазнавав гострої критики і довго не визнавався. Навіть в той час письменники-фантасти видавали свої твори, котрі мали неабияку популярність серед читачів. Письменники намагалися зайняти в літературознавстві гідне місце серед представників різних жанрів.

Як вже зазначалося, ідеологічні акценти з'являлися тоді у прозі досить часто, а тому й темою фантастичних повістей ставав мотив боротьби з останніми прибічниками капіталізму, що було представлено на фоні космосу або ж формування соціалістичного ладу [5, 284].

Лише недавно в країнах колишнього “соцтабору” популярну літературу почали досліджувати. До того часу виходили у світ лише поодинокі статті про популярні повісті і лише в кінці 80-х – на початку 90-х років, із зміною політики у країнах колишнього “соцтабору”, почало проявлятися зацікавлення феноменом популярної літератури. Швидке вторгнення на видавничий ринок різного роду “слізливих романів”, детективів, фантастики, підсилювало зацікавлення масовою культурою, котра до того часу не була в центрі уваги науковців [6].

На початку 90-х років, після утворення незалежної України з'явилася можливість відкрити школярам справжній світ літератури, ознайомити їх з її кращими представниками.

Як вже зазначалося, шкільна програма до цього часу пропонувала для вивчення російських та українських класиків, або сучасних письменників та поетів, котрі не могли скомпрометувати “ідеальне суспільство”. З творчістю письменників інших народів дітей, у кращому випадку, ознайомлювали лише оглядово. А зі зміною суспільно-політичного ладу змінилося і ставлення до культури та літератури. Відчувалося все більше свободи, і з'явилося більше можливостей для “вільного творення”.

У школі замість російської літератури було впроваджено курс “Зарубіжної літератури”, що дало змогу вивчати літературну спадщину світового значення. В рамках цього курсу тепер навіть пропонується для вивчення жанр фантастики.

Звичайно, є фантастика, котра не вирізняється глибиною думки та майстерністю автора. На сучасному етапі читачам в основному пропонуються твори, котрі сповнені насилля, котре нібито направлено на встановлення справедливості. Звісно, такі твори не повинні б потрапляти до рук юних читачів, і не лише їх. Важливим є представлення фантастики, котра містить широку проблематику. Кожен твір, у тому числі й фантастичний, повинен позитивно впливати на читача, вчити його думати й допомагати у пошуках відповіді на поставлені питання.

Вирішення цієї проблеми є неможливим без урахування специфіки реципієнта фантастики, без диференційованого підходу до об'єкту сприйняття цього жанру, особливо при укладанні шкільної програми.

Сучасний читач фантастики – це не безлика маса любителів жанру, а величезний, дещо суперечливий світ художніх смакових потреб, ідеалів, складний світ сприйняття художніх цінностей. Потрібно пам'ятати, що юний читач не завжди має можливість збагатити свій духовний світ кращими літературними творами.

Очевидним є те, що читацьке зацікавлення фантастикою засвідчує існуючу потребу, але не завжди є ознакою високої художності. Досить часто незначними деталями фантастика підкоряє собі світ, в чому багато критиків вбачають можливість “продукування культури”, так само, як сьогодні випускають цигарки або зошити. Суть цього не буде змінюватися від того, чи на початках фантастичні твори писатимуть високоорганізовані кібернетики, чи прості ремісники. Твір все одно втрачає свою унікальну цінність, він створюється за схемою, в результаті чого література стає такою ж стандартною як і сучасні меблі [4, 229]. Тому при підборі фантастичних творів на перше місце потрібно ставити їхню художність.

Слід розглянути дві найважливіші групи сприйняття літератури, а особливо фантастики – дитячо-юнацька та доросла. Перша група читачів найбільше повинна цікавити дослідників.

Є аспект фантастики, котрий в літературі був завжди – це умовність, казка, міф, із чим у ранньому дитинстві знайомляться читачі. Проте тоді ніхто не називає ці твори фантастичними. Тому можна сказати, що саме на нереальних подіях, вигадках виховуються читацькі смаки, і лише з віком людина втрачає “дитячість” і захоплюється “серйозною” літературою, а казки прийнято зараховувати до дитячої літератури. Хоча тут слід зауважити, що міфи, котрі тепер діти вивчають у школі, казки, що беруть початок з міфів, не були призначеними для дітей, а для дорослих.

Перше знайомство з фантастикою як такою відбувається в середньому шкільному віці. В цей час у свідомості дитини відбуваються суттєві зміни, які визначають етап якісно нового пізнання світу та оточуючої дійсності. Від елементарного відображення об'єктів та явищ маленька людина починає знайомитися з якісною стороною цих явищ. Розширення кругозору більшою мірою йде шляхом освоєння азів фізики, математики, хімії, біології, історії. По суті, починається процес справжнього пізнання. Дитина прагне пригод, подорожей, таємниць, які, можливо, мають реальне пояснення, але тим і притягає процес пізнання відомих дорослим істин. І не дивно, що у фантастиці у цьому віці ціняться подорожі, пригоди, нескладні фантастичні ідеї, які базуються на зміні звичного ходу подій, явищ. Звичний світ може змінюватися – ось девіз психології сприйняття фантастики у цьому віці. Напевно саме тому є такими популярними у цьому віці романи Ж. Верна, численні екранізації його творів, які насичені численною пізнавальністю, інформацією, динамічним сюжетом, що має в основі сміливу мрію змінити звичний світ. У систему цінностей поки-що не включається ані чуттєва сфера, ані естетична.

Згідно програми “Зарубіжна література” 2001 року вперше про елементи фантастики, саме про її елементи, згадується у 5 класі при вивченні міфів народів світу та казок. Слід зазначити, що для вивчення теорії літератури початкові відомості про фантастику не пропонуються. Не пропонується це пояснити учням і при вивченні “Мандрів Лемюеля Гуллівера” Дж. Свіфта та “Різдвяної пісні у прозі” Ч. Діккенса у 6 класі та середньовічного епосу у сьомому, але у програмі і тут згадується про фантастичні елементи, на яких при вивченні творів повинен наголосити вчитель.

У середньому шкільному віці пропагування фантастики повинно зводитися до того, щоб максимально задовольнити зацікавлення читача, орієнтуючись на кращі здобутки цього жанру. Тому, перш ніж розпочати ознайомлення з фантастичними творами, слід поглибити знання про жанр. Учні повинні знати не лише про існування цього жанру, а й про історію його виникнення та розвитку, різновиди, мати відомості про кращих представників та їх твори. Вміння орієнтуватися в даній галузі в майбутньому допоможе досить професійно підходити до підбору творів фантастики і використовувати це для виховання, самовиховання та самовдосконалення [3, 90]. Адже однією з головних функцій літератури є саме виховна, про що не повинно забуватися при вивченні літератури.

Вперше теоретичні поняття про фантастику подають у 7 класі при вивченні творів Г. Веллса та А. Азімова. Для додаткового читання учням пропонується прочитати твори Р. Бредбері. Але тут слід зауважити, що пропонується висвітлити “поняття про науково-фантастичну літературу” [1, 19]. Відомо, що наукова фантастика з'явилася значно пізніше, ніж фантастика, і є дещо вужчим поняттям, котре пов'язано з науковими відкриттям. І перш ніж розповідати про наукову фантастику, слід дати початкові відомості про жанр фантастики.

Проте з віком зацікавлення школяра поступово змінюються. У підлітка зацікавлення матеріальним цвітом зміщується до духовного світу, загострюється відкидання вже сформованих стереотипів мислення, поведінки, високо ціниться парадоксальність суджень, ідей, котрі пропонують якісно інший погляд на світ [3, 91]. У цьому віці людина починає звертати увагу на ті сторони фантастики, котрі ще три-чотири роки тому

здавалися другорядними – на психологічну глибину конфліктів та протиріч, на “божевільність” ідей, які пропонують змінити світ тощо. До читача і глядача приходять книжки С. Лема, Р. Бредбері, фільми, котрі затягують в аналогічне коло проблем. В цей час відбувається формування особистості, характеру, стабілізація естетичних смаків – іде процес “вписування” людини у сучасне суспільство та світ. З другого боку, загострюється критичне ставлення до ідеалу, котрий, стикаючись з реальною дійсністю, руйнує дитяче уявлення про ідеал, всемогутність людини тощо. Це спричиняє переоцінку сприйняття фантастики [3, 92].

Любителів фантастики можна умовно поділити на дві категорії. Першу складають ті, кого можна назвати “знавцями”. Для цієї категорії характерним є бажання бути в курсі всіх подій в області фантастики, бажання не пропустити новий фільм, відвідати виставку фантастичного живопису, слідкувати за новинками у галузі фантастики, колекціонують фантастику тощо. Як правило, такі люди потребують тісних любительських контактів між собою. Тому досить часто створюються клуби любителів фантастики, що робить ще простішим Інтернет, де з’являється можливість не лише більше дізнатися про улюблений жанр, а й поспілкуватися з однодумцями.

Другу категорію складають ті, хто цікавиться фантастикою на одному рівні з іншими галузями культури і не схильні в якийсь спосіб виділяти цей жанр. Так читачі не здатні колекціонувати книги, встановлювати контакти, а за цим часом скривається недооцінка жанру [3, 93].

Для обох категорій читачів фантастики діють єдині закони сприйняття жанру, диференціація котрого фактично визначає якісну шкалу споживання. Готовність до сприймання жанру включає рівень розвитку фантазії, ступінь обізнаності в даній галузі, наявність улюблених мотивів, сюжетів тощо. З віком, як правило, людина вимагає більш серйозних творів чи фільмів, котрі в більшій мірі базуються не на яскравості, а на глибинності змісту.

Цікавим є той факт, що школярі з більшим зацікавленням дивляться фільми, котрі зняті за мотивами якогось твору (не обов’язково фантастики) і з небажанням читають досить часто набагато кращий, ніж екранізація, твір.

Це може пояснюватися тим, що значна різниця між сприйняттям образу літературного та кінематографічного базується на розвитку фантазії читача або глядача. При читанні твору конкретизується світ фантазії і створюється власний образ представлених сцен, ситуацій та постатей. Але в залежності від розвитку фантазії образ все-таки може набувати різних форм. Література більшою мірою спирається на фантазування читача, в той час коли фільм подає вже готовий образ, тим самим обмежуючи цю можливість. Проте образи фільму викликають більше відчуття реальності, ніж літературний образ. Це відбувається завдяки специфічній мові кінематографа та специфічному способу представлення змісту та образів. Фільм створює видимість реальності, особливо у випадку із молодим глядачем, котрий отримує можливість порівняти представлений образ з тим, котрий виник у його свідомості [8, 62].

Що стосується фантастичних фільмів, то сучасні можливості кінематографії із залученням комп’ютерної техніки дають можливість зробити фільм надзвичайно яскравим. Побачене, на думку юного глядача, досить часто є набагато кращим від того, що він собі міг уявити. Тому для популяризації гідних творів жанру фантастики школярам слід рекомендувати кращі екранізації, дати можливість обговорити їх, виказати своє враження від побаченого, а при можливості і порівняти з прочитаним. Такі дискусії дали б можливість краще пояснити читачам-глядачам, у чому криється справжня вартість не лише літератури, а й мистецтва.

В процесі безпосереднього сприйняття фантастики розкривається другий етап – морально-естетичне ставлення до твору, що залежить від загального рівня культурного розвитку, обізнаності і уявлення про значення в житті людини мрії, фантазії тощо [3, 94]. Це також впливає і на характер переживання.

Чим більше підліток контактує з мистецтвом чи літературою, тим вищим є його культурний рівень. Тому у старших класах юним читачам для вивчення пропонуються, але оглядово, твори жанру антиутопії, який також є частиною фантастики. Проте не пропонується розглядати такі теоретичні поняття як утопія та антиутопія, що було б доречним і дало б можливість правильно зрозуміти досить складні твори Є. Замятіна, братів Стругацьких, О.Гакслі та К.Чапека. На оглядовому уроці, а саме на нього виділено одну годину, не можна охопити запропоноване: світосприйняття “втраченого покоління” в 30-ті роки ХХ століття, історико-соціальне тло розквіту літератури антиутопії та її предтечі, подальший розвиток модернізму та розвиток драми.

На оглядовий урок пропонується винести і вивчення екзистенціалістської повоєнної літератури, появу “антироману” у французькій літературі, розвиток модерністських традицій та нові обрії наукової фантастики, де рекомендується згадати творчість Р. Бредбері, С. Лема та А. Азімова [1, 51]. Для вибіркового читання пропонується твір польського фантаста С. Лема “Солярис”. Але при цьому не пропонується провести жодного обговорення цього твору, тобто учням потрібно лише ознайомитися із змістом.

На превеликий жаль, на відміну від інших жанрів, жанр фантастики й досі чомусь трактують як легкий жанр, в котрому не криються глобальні проблеми і який не потребує глибокого осмислення. Проте вже неодноразово наголошувалося на тому, що фантастика таки варта уваги і потребує вивчення. Вона повинна зайняти гідне місце серед інших жанрів літератури і обов’язково вивчатися у шкільному курсі не лише зарубіжної літератури, а й рідної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зарубіжна література. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 5-11 класи. За ред. док. філол. наук, проф., академіка НАН України Д. В. Затонського, док. філол. наук, проф. К. О. Шахової, канд. філол. наук Є. В. Волощук.– К., 2001.
2. Куш О. П., Кравченко Є. Є. В світі мрій. Бесіда про науково-фантастичну літературу.– Харків, 1968.– 118 с.
3. Осипов А. Н. Основы фантастования. Пособие для культпросветучреждений и любителей-ских объединений. М., 1989.– 128 с.
4. Урбан А. А. Фантастика и наш мир.– Л., 1972.– 255 с.
5. Autorzy naszych lektur. Szkice o pisarzach współczesnych. Pod red. W. Maciąca.– Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987.– 544 s.
6. Mrowczyk E. Klasyczna powieść detektywistyczna jako odmiana gatunkowa // Literatura i kultura popularna. Pod red. Tadeusza Żabskiego.– Wrocław, 1997.– S. 29-34.
7. Osadczyk B. Literatura i polityka na Ukrainie // Kultura.– Paryż.– Nr. 3/570.– 1995.– S. 131-139.
8. Plisiecki J. Film i sztuki tradycyjne.– Lublin, 1994.– 154 s.